

Megemlékezés

ENGEL PÁL

1938- 2001

Engel Pál 1938. február 27-én született Budapesten. 1956-ban iratkozott be az ELTE-re, történelem-könyvtár szakra. A diploma megszerzése után az Egyetemi Könyvtárban tevékenykedett, majd hosszú ideig a Posta Központi Szakkönyvtárát vezette, végül rövid, átmeneti ideig a Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1982-től haláláig az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt, ezt a majdnem két évtizednyi kutató-intézeti munkát csak bő egy esztendőnyi időszak szakította meg 1996-97-ben, amikor az MTA Könyvtárát igazgatta.

Már az egyetemen középkoros történelemsznek készült, Bizánc érdekelte, első két publikációja is bizantinológiai tárgyú értekezés volt. E tanulmányok megjelenésekor azonban már lezárult a Bizánc-kutató pálya. Az egyetemen nem volt szükség Kelet-Római Birodalom-specialistára; a könyvtáros Engel önként választott kutatási területének szentelte energiáit: ettől kezdve a középkori magyar történelemmel foglalkozott.

A hatvanas évek nem tartoztak a magyarországi középkorkutatás fényes korszakaihoz. A szellemi életben 1949-ben bekövetkezett fordulat ekkorra érezte igazán súlyos hatását. E hatások közt korántsem az állampárti ideológia kötelező alkalmazása volt a legrosszabb. 1956 után hallgatólagosan tudomásul vették, hogy résztanulmányokat a marxizmustól közismerten távol álló kutatók is publikálnak, Budapesten pedig az 1970-es évektől – legalábbis a középkorszakra nézve – megszűnt az ideológiai nyomás. Károsabbnak bizonyult, hogy időközben olyan tudományos szemlélet és módszerek konzerválódtak, amelyek már a húszas évek végén is, a harmincas években pedig végképp elavultnak számítottak. E szemlélet az értékmegőrzés címén tudomást sem vett a társadalomtudományok újabb eredményeiről. Mindehhez harmadikként az társult, hogy a szűken mért utazási lehetőségek és a modern szakirodalom hiánya következtében az egykoron internacionális medievisztika egyre provinciálisabbá vált.

A kiutat jelentő egyik új módszer tulajdonképpen nagyon egyszerű volt, nem kellett hozzá történetfilozófiai szemléletváltás, csak problémaérzékenység, munkabírás és forrásismeret. Engel Pál évtizedekkel később így összegezte az eljárás lényegét: „... a történész ilyenkor nem általában vizsgálja az intézményt vagy csoportot, ahogyan még ötven-hatvan éve is tették; azaz nem a jogi keretekre kíváncsi és nem kiragadott példákkal illusztrálja, amit állít, hanem a szereplők összességéről gyűjt adatokat; lehetőleg egyenként...”. A cél tehát az volt, hogy minél több, lehetőség szerint az összes, a tárgyra

vonatkozó forrást össze kell gyűjteni, ezeket csoportosítva egy gyűjteményt – mai szóval adatbázist – kell létrehozni, mert ennek vizsgálata vezet csak el annak megismeréséhez, hogy *hogyan működött* az intézmény. A korábbi módszer ugyanis az ideális kép rekonstrukcióját tette lehetővé, azt, ahogyan a kortársak *látni szerették volna* azt. A történelem újfajta tanulmányozásának elengedhetetlen feltétele volt, hogy ekkor jött létre a teljes középkori anyag egységes levéltári rendszere. A metódus nem volt teljesen új, a településtörténetben korábban Mályusz Elemér és tanítványai, majd Györffy György is így dolgoztak. Most azonban a társadalomtörténetre, ráadásul a forrásokban gazdag késő-középkori társadalomtörténetre kezdtek a bizantinológiából kölcsönzött szóval prozopográfiaiak nevezett eljárást alkalmazni. Bónis György, Fügedi Erik, Kubinyi András – közös volt bennük, hogy Engelhez hasonlóan ekkortájt egyikük sem dolgozott kiemelt kutatóhelyen – egymástól függetlenül mind így láttak hozzá adatgyűjtéseikhez. A módszert ugyan a társadalom történetének leírása érdekében alkalmazták, valójában azonban a filológia kivételével a középkori történetkutatás szinte minden ágára kiterjesztették.

Engel Pál élete végéig folyamatosan egészítette ki és rendszerezte adatait, amelyeket jórészt munkássága első három évtizedében gyűjtött össze. A hatvanas években a 15. század második fele foglalkoztatta, ezzel azonban radikálisan szakított, később Mátyás-, vagy Jagelló-kori témákról csak összefoglalókban írt, tanulmányt ezekről már nem készített. A hetvenes évek a Zsigmond-, a nyolcvanas évek az Anjou-kor kutatásával teltek, az azután következő időszak a szintézis alkotásáé lett. Engelt elsősorban a hatalmi elit érdekelte, már legelső tanulmányai is a 9-11. századi bizánci nemességgel foglalkoztak. Egymást szorosan kiegészítve négy adatbázist hozott létre. Az első történeti földrajzi volt; a magyar történelemmel fog-

lalkozó első tanulmánya, az 1968-ban megjelent *A világi nagybirtok megoszlása a XV. században* és a közvetlenül halála előtt elkészült CD, a *Magyarország a középkor végén* jelölte a téma feldolgozásának két határpontját. A kettő közt olyan alapvető fontosságú mű helyezkedett el, mint a *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*. Nem riadt vissza a nehézségektől: mivel a Délvidék településhálózata a középkori latin nyelvű forrásanyag alapján rekonstruálhatatlan volt, ezért az oszmán deftereket dolgozta fel, a temesvári és moldovai szandzsákát ki is adta. Eleddig Magyarországon eredetiben csak oszmanisták vették kezükbe e forrásokat. A második adatbázis a magyar királyság tisztségviselőiről készült és *Magyarország világi archontológiája 1301-1457* címmel 1996-ban jelent meg. Az összeállítás az ország első méltóságától, a nádortól kezdve a várnagyokig vette számba a tisztségviselőket. A harmadik létezől sokáig csak azok tudtak, akik Engellel munkakapcsolatba kerültek, ez egy genealogiai gyűjtés volt a középkor vezető magyarországi családjairól. Engel ugyanis szívesen megosztotta adatait mindazokkal, akiknek munkájukhoz szükségük volt egy-egy család megbízható adataira. A gyűjtés *Középkori magyar genealógia* címmel szintén CD-n jelent meg. A negyedik adatbázis csak részletekben került sajtó alá, és nem fogta át teljes egészében azt a másfél évszázados korszakot, amelyet oly szívesen kutatott. Az uralkodói itineráriumokról, azaz a tartózkodási helyek időrendbe szedett összesítéséről van szó, amelyek nélkül – ezt Engel egy módszertani jelentőségű cikkben bebizonyította – nincs megbízható középkori politikatörténet. I. Károly első két évtizedének, Zsigmond király – aki kétségtelenül „kedvence” volt a korszak uralkodói közt – teljes uralkodásának és Hunyadi János kormányzói korszakának itineráriumát publikálta, I. Károly későbbi évtizedeinek és Nagy Lajos

királyi tartózkodási helyeinek összeállítására befejezetlenül kéziratban maradt.

Ezek az adatbázisok és a Zsigmondkori okmánytárban Mályusz mellett végzett munka adtak lehetőséget a historiográfiai jelentőségű, nagy tanulmányok megírására. A sorban az első a honorról szólt, arról a birtokformáról, ami a 13. századtól kezdve az egész középkori magyar történelemben kimutatható, azaz a tisztségviseléshez kapcsolt birtokról. Ezután egy mikrovizsgálat következett Ung megye nemesi társadalmáról, a következő a 14. századi pénztörténet legfontosabb kérdéseit tisztázta, egyben módszertani példa is volt arra, hogy a numizmatikai és gazdaságtörténeti megközelítésen túl a pénzforgalom történetét hogyan lehet összetett módon feldolgozni. Az 1996-ban elhangzott akadémiai székfoglalója az új adományról, a királyi adományrendszer eddig ismeretlen Lajos-kori reformjáról szólt, majd ezt követte a birtokosztályról szóló értekezés, ami azt mutatta be, hogy hogyan változott meg a nemesi birtokok felosztásának módja.

Az új eredmények a történelem iránt érdeklődő szélesebb közönséghez összefoglaló formában először 1990-ben jutottak el. A Glatz Ferenc által kezdeményezett közepes nagyságú magyar történeti összefoglaló, a *Magyarok Európában* középkori kötetét Engel Pál írta. Az azóta megjelent, majd egy tucatnyi hasonló terjedelmű munkák közül mindmáig ez a legjobb. Az Osiris kiadó egyetemi tankönyvének Zsigmond-korral és a zavaros időkkel foglalkozó fejezetét is ő készítette. 1993-ban kérte fel a brit Tauris kiadó, hogy készítsen angolul egy terjedelmesebb összefoglalót a magyar középkorról. Hasonló igényességű idegen nyelvű munka utoljára németül jelent meg a negyvenes években, Hóman Bálint tollából. A felelősség nem volt kicsiny: a külföldiek évtizedekig ezt fogják használni, ha ki akarják ismerni magukat a magyar középkor világában. A *Szent István birodalma* című

könyv pár hónappal a szerző halála előtt jelent meg, magyar változatát pedig éppen hogy csak kezébe vehette.

A történelem megismeréséről és a történetírás módszertanáról kevés gyakorló magyar történész fejtette ki véleményét. Engel ezt egy vele készült interjúban tette meg. Az ilyen tárgyú művektől eltérően gondolatmenete egyszerű, a megfogalmazás pedig rendkívül világos volt. A riport és az azt követő vita egyértelművé tette, hogy Engel nemcsak a történettudomány, hanem általában az emberi megismerés nem kevés egyszerűsítéssel posztmodernnek nevezett értelmezését mindenestül elutasította. Hume szkepticizmusát meg tudta érteni, de ami azon túl van, az már nem tudomány, hanem játék a szavakkal – vallotta.

Jó előadó volt, de kutatni jobban szeretett, mint tanítani. Ennek ellenére a nyolcvanas évektől kezdve rendszeresen oktatott egyetemeken, kezdetben az ELTE-n, később ott bábáskodott a miskolci bölcsészoktatás megteremtése körül, Szegeden rövid ideig tanácskezelést is vállalt, órákat adott az Eötvös Kollégiumban, tutorkodott a Láthatatlan Kollégiumban, tanított a Katolikus Egyetemen.

A tudományos igazgatóhelyettesei beosztást az MTA Történettudományi Intézetében 1991-ben vállalta el. Akkortájt sokan vitatták az önálló kutatóintézetek létének jogosultságát, az oktatás és a kutatás egységének jól hangzó jelszavára hivatkozva nem vettek tudomást a „tudományos nagyüzemekről”, amelyekért az oly sokat emlegetett Klebelsberg Kunó és Magyar Zoltán küzdöttek, és egy olyan kutatási rendszer visszaállítását szorgalmazták, ami az első világháború előtt működött Magyarországon. Engel programja az volt, hogy a társadalomtudományi kutatóintézetek munkájukkal tudják legjobban létüket bizonyítani; olyan kutatást kell itt folytatni, amit munkaigényessége miatt máshol csak nagy nehézségek árán lehetne megvalósítani, a történet-

tudományban ilyenek lennének a tudományos kézikönyvek, adattárak és forráskiadványok. Autonóm egyénisége vezetési stílusában mutatkozott meg leginkább, nem hajolt meg a divatok előtt, és nem kedvelte a szekértáborok testmelegét, pl. széles nyelvismerte ellenére irtózott a nyolcvanas évek óta terjedő konferenciaturizmustól. A szakmai elismerést a kilencvenes évek hozták meg számára: az Akadémia 1995-ben választotta levelező tagjai sorába, 2001-ben pedig

rendes tag lett. Egyre súlyosbodó betegségével küszködve fontosnak érezte, hogy az írástudó a történelem apropóján ne csak a történelemről fejtsse ki mondanivalóját. Az *Úrigrék tévúton* fogadtatása nem nyugtathatja meg azokat, akik az önálló szellem térnyerésében látják egy nemzet jövőjét, félreértés, meg nem értés és a készen kapott sablonok felmondása követte az írás megjelenését.

Tringli István

phd., tud. munkatárs (MTA Tört. tud. Int.)

GÁSPÁR REZSŐ
1921–2001

2001. december 1-én, életének 81. évében elhunyt Gáspár Rezső, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

Gáspár Rezső 1921. február 7-én született Érsekúdvadkerten. A pesterzsébeti Kossuth Lajos Reálgymnáziumban érettségizett 1938-ban. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett matematika-fizika szakos tanári oklevelet 1943-ban. Már hallgatóként kitűnt kiváló tanulmányi eredményeivel, és 1941-től 1943-ig Ortvy Rudolf professzor tanársegédje lett. 1943-tól 1945-ig Pápán a Református Kollégium tanára volt. 1945-től 1953-ig a budapesti Műszaki Egyetem Fizikai Intézetében lett előbb tanársegéd, később adjunktus majd docens. Doktori címet 1946-ban szerzett. 1952-ben a fizikai tudomány kandidátusa lett.

1953-ban került a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Elméleti Fizikai Tanszékére, melynek 30 éven át tanszékvezetője volt. 1956-ban akadémiai doktori címet szerzett. 1970-ben az MTA levelező, majd 1979-ben rendes tagjává választották. Több cikluson keresztül az MTA Atom- és Molekulafizikai Bizottsága elnökeként tevékenykedett. Több mint 20 éven át volt tagja az *Acta Physica Hungarica* szerkesztőbizottságának, és hosszabb ideig a Magyar Fizikai Folyóirat szerkesztőbizottságának is. Egészen haláláig az *Acta Physica et Chimica Debrecina* szerkesztőbizottságának elnöke volt.

Gáspár Rezső úttörő jelentőségű eredményeket ért el a kvantumkémiában. Első jelentős munkái még egyetemi éveitől származtak. A Műegyetemen Gombás Pál akadémikus teremtett nemzetközi hírű iskolát. Gombás Pál kiemelkedő eredményeket ért el az atom statisztikus elméletében, amely a modern sűrűségfukcionál-elmélet előfutárának tekinthető. Gáspár Rezső ezt a kutatási irányt folytatta. Az *Acta Physica Hungarica* c. folyóiratban, 1954-ben megjelent cikke az elmélet egyik legfontosabb alapcikke, amely 1992-re az idézettség klasszikusává vált. Ez a cikk német nyelven íródott, angol fordítása 2000-ben jelent meg a *Journal of Molecular Structure (Theochem)* c. nemzetközi folyóiratban, a Gáspár Rezső 80. születésnapjára dedikált kötetben. Azokat az egyenleteket, melyeket Gáspár Rezső ebben a nevezetes

cikkében levezetett, több mint egy évtizeddel később, 1965-ben Kohn és Sham „újra felfedezték” általánosabb formában. Ezért a sűrűségfukcionál-elmélet alapegyenleteit, az ún. Kohn-Sham egyenleteket helyesebb lenne Slater-Gáspár-Kohn-Sham egyenleteknek nevezni. (Ezt javasolták a szerkesztők az említett születésnapj Theochem kötetben).

Gáspár professzor három évtizeden át volt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Elméleti Fizikai Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, ahol nemzetközi hírű iskolát teremtett. 1967-ben megszervezte az első Nemzetközi Kvantumkémia Iskolát, amelyre eljöttek az akkori tudományos élet legnevesebb képviselői. Az 1963-64-es tanévre Boulderbe (Colorado, USA) hívták vendégprofesszornak. 1965-

ben Állami Díjjal tüntették ki a kvantumkémia területén végzett munkásságáért. 1974-ben a Kvantummolekuláris Tudományok Nemzetközi Akadémiája (Menton, Franciaország) tagjává választotta. Az 1978-79-es tanévben Göttingenben volt vendégprofesszor. 1980-ban a Tudományok és Művészetek Európai Akadémiája (Párizs) tagjává választották.

Nyugdíjba vonulása után emeritus professzorként folytatta a kutatást. Halála a magyar és a nemzetközi tudományos élet nagy vesztesége. Barátai, kollégái itthon és szerte a világban megőrzik emlékét. Nevezetesen, 1954-es cikkét továbbra is idézik és a kvantumkémia klasszikusaként tartják számon.

Nagy Ágnes

egy. tan., az MTA doktora, Debreceni Egyetem
anagy@madget.atomki.hu

DAVID OTTOSON

1918-2001

2001. december 27-én eltávozott közülünk az agykutatók egyik nagy öregje, David Ottoson. Nevét nem csupán mint úttörő jelentőségű neurofiziológus írta be tudományágának történetébe, hanem úgy is, mint az a kivételes szervezőképességű tudós, aki élethivatásának tekintette azt, hogy az idegtudományok és a neurobiológusok helyzete világszerte jelentősen javuljon.

David Ottoson svéd misszionárius szülők gyermekeként 1918-ban Kínában, Chalgan városában született. Már gyermekkorában

számos nyelven megtanult, így – természetesen – kínaiul is. Miután a család visszatért Svédországba, Ottoson először a stockholmi fogorvosi főiskolára iratkozott be, ahol 1942-ben fogorvosi oklevelet szerzett. Ezt követően elvégezte a Karolinska Intézet orvosi szakát, és 1952-ben orvosi diplomát kapott. Még ez évben Carl Gustav Bernhard élettani tanszékén kezdte meg kutatómunkáját. A tanszék fiatal kutatói közt volt néhány évvel fiatalabb kortársa, Torsten Wiesel is. Bernhard tanácsára Wiesel a látás idegélettánával, Ottoson a szaglás élettánával kezdett el foglalkozni. A sors érdekes egybeesése volt, hogy 1981-ben a Nobel-díj átadási ünnepségén Ottoson mint a Karolinska Intézet élettan professzora és Bernhard tanszéki utóda mutatta be Wieselt, a Díj egyik azévi kitüntetettjét.

Ottoson 1966-ban a Stockholmi Állatorvosi Főiskola élettan professzora lett, majd 1974-ben visszatért a Karolinska Intézetbe, ahol 1984-ig az Élettan Tanszéket vezette. 1974-től kezdődően egy évtizedig a Nobel Díj Bizottság tagja, 1982 és 1984 között az Orvosi vagy Fiziológiai Nobel Díj Bizottság elnöke volt. Tudományos és tudománypo-

litikai működéséért számtalan díszdoktorátusban, tiszteletbeli tagságban és kitüntetésben részesült, többek között megkapta a Francia Becsületrend parancsnoki fokozatát, az „Olasz Köztársaság Parancsnoka” kitüntetést és a Svéd Királyi Érdemrendet.

Ottoson tudományos munkásságának döntő része a szenzoros rendszerek mikroelektrofiziológiai vizsgálatával kapcsolatos. Már doktori munkájában is úttörő jelentőségű és világszerte nagy érdeklődést kiváltott felfedezéseket tett az emlősök szaglősejtjeinek vizsgálata során az általa kidolgozott elektroolfaktogrammal történő vizsgálómódszer segítségével. A későbbiekben a szaglőrendszer mellett a látórendszerrel, a kemoreceptorokkal és az izmok speciális receptoraival, az izomorsók működésével is foglalkozott. Kiemelkedő jelentőségűnek bizonyultak ezen utóbbi rendszer működésével kapcsolatos kísérletei, melyek során a világon elsők között alkalmazott egyszerre mikroelektrofiziológiai méréseket az anatómiai finomstruktúrák vizsgálatával, s a funkció és struktúra egyidejű komplex vizsgálatai révén e rendszerben az ingerképzés és az ingerkódolás számos alapvető mechanizmusát elsőként, és máig helytállóan tisztázta.

Kutatómunkája mellett (melyet közel 200 publikációban foglalt össze) David Ottoson különösen nagy figyelmet szentelt az oktatásnak. Kiváló és kifejezetten érdekes előadó volt, több tankönyvet is írt. Közülük az Oxford University Pressnél megjelent *Physiology of the Nervous System* c. tankönyvét számos nyelvre, még kínaira is lefordították.

Ami azonban David Ottosonra igazán kivételesen illik: az idegtudományok, az agykutatás egyik legjelentősebb 20. századi nagykövete volt a világban. Egészen egyedülálló szervezőképességgel rendelkezett, melyet kivételesen gazdag nyelvismerettel és hatalmas szakmai háttérrel kombinálva az idegtudományok nemzetközi helyzetének javítására, rangjának emelésére használt fel.

1983-ban kinevezték az International Brain Research Organization (IBRO) főtitkárává. Az akkor alig 2000 tagot számláló szervezetből hivatali idejének végére (1997) egy több mint 50 000 tagot számláló világszervezet lett, s tevékenységének köszönhetően a világ számos olyan országában is polgárjogot nyertek az idegtudományok, ahol korábban alig hallottak agykutatásról.

Élete egyik főművének az általa alapított tudományos folyóiratot tekintette. Már elmúlt 70 éves, amikor megszervezte a világ első „fast track” idegtudományi folyóiratát, a *Neuroreport*-ot, amely kiemelkedő idegtudományi eredmények rendkívül gyors megjelenését biztosítja a „peer review” (azaz lektorálás) intézmények megtartásával (elfogadott kézirat esetén beküldéstől megjelenésig 3 hónapnál rövidebb idő). Folyóirata, melynek megindulásától (1990) kezdve haláláig főszerkesztője volt, pillanatok alatt az idegtudományok egyik legnépszerűbb vezető tudományos folyóirata lett, és példaként szolgált más tudományterületeken hasonló folyóiratok megszületésének.

És végül de nem utolsósorban: nagyszerű „atyai barát” volt, akihez bármikor bármilyen kéréssel-kérdéssel fordulni lehetett. S ha az volt a kérés, hogy látogasson Magyarországra, azonnal jött. Számos alkalommal járt hazánkban, és tartott tudományos előadásokat (lásd pl. Magyar Tudomány, 2001/12). S egy-egy ilyen előadást követően leült és mesélt. Mesélt azokról a magyar kutatókról, akiket személyesen is ismert: Szent-Györgyi Albertről, Hevesy Györgyről, Békésy Györgyről, Kuffler „Pityuról”, Szentágothai Jánosról. A barátunk volt...

Gulyás Balázs

az MTA külső tagja, kut. prof. (Karolinska Inst.)

Hámori József

az MTA r. tagja, kut. prof. (MTA-SE)

Vizi E. Szilveszter

az MTA r. tagja, alelnök, igazgató (KOKI)